

Utjecaj crkvene glazbe na stvaranje kulturnog identiteta u globalizacijskim procesima

GORDAN ČRPIĆ I MISLAV KOVAČIĆ,

ZAGREB

Stručni članak

Iako ovaj naslov pruža jasno usmjerenje - gdje, naime globalizacijske procese iščitavamo kao polazište, a crkvenu glazbu razumijevamo kao posredništvo kojim nam je ostvariti cilj - stvarati i održavati kulturni identitet - istovremeno je bremenit pojmovima koji imaju vrlo različita značenja i konotacije te je zato važno uvodno naznačiti u kojem smjeru mislimo globalizacijske procese, identitet i crkvenu glazbu. Višeznačnost pojmova dolazi odatle što je čitav kontekst u kojem se govori o ovim stvarnostima nestabilan, a društvo u kojem živimo sve više postaje, prema riječima Urlicha Becka - *društvo rizika*. U njemu nije moguće pronaći neku trajnu sigurnost te su ljudi prisiljeni neprestano odabirati te uvijek iznova preuzimati odgovornost vlastitih odabira odnosno neodabira. Ne postoje recepti za odabire jer su situacije u kojima treba birati zastrašujuće nove i nepredvidive, no moguće je ljude opremiti određenim smjernicama, kriterijima, normama i vrijednostima na osnovu kojih je moguće donositi konkretne odluke koje sve manje trebaju biti kolektivne, a sve više osobne pa se osobe više ne mogu skrivati iza kolektiviteta već trebaju nastojati biti upravo oni koji se sabiru da bi zajednički artikulirali vlastite spoznaje te promovirali određeni sustav vrijednosti i normi.

Oslanjajući se na Giddensa pod globalizacijom mislimo na rastuću međuzavisnost između različitih ljudi, zemalja i regija u svijetu kroz koju se socijalna i ekonomska povezanost proširuje na cijeli svijet. Ti se procesi događaju mimo naše volje i neovisno od naših simpatija ili antipatija prema njima. O globalizacijskim se procesima može misliti dobro ili loše, biti skeptik ili pobornik; no to je stvarnost koja nas okružuje i koja time što je ignoriramo neće biti manje stvarna. Globalizacija je, baš kao i prateća individualizacija, *nezaustavljiv proces*. Oba ova procesa ne moraju biti nužno negativni (tako npr. NA 1), ali je potrebno uložiti značajan i aktivni napor da se oni usmjere ka dobrom: proces individualizacije u smjeru personalizacije, a proces globalizacije u smjeru globalizacije solidarnosti te svijesti da smo uistinu svi za sve odgovorni. Ovoga su na

nom bilo glazbom. Taj sensus moraju budući svećenici steći kroz odgoj u sjemeništima i bogoslovijama. Tu se već jako promašilo u odgoju i problematično jest to da je postalo sasvim normalno ukoliko svećenik ne zna pjevati i ne pozna ni malo tu vrstu ljudske djelatnosti. Vrlo je opasno kad loše stvari i loše navike postanu mentalitet. Poznato je da se protiv lošeg mentaliteta teško boriti i jedino ustrajnim i mukotrpnim radom može ga se pobijediti.

Četvrta stvar bila bi pokretanje liturgijsko glazbene izobrazbe svih vjernika i to organiziranjem raznih tematskih predavanja koje bi trebalo voditi *Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika* i *Institut za crkvenu glazbu »Albe Vidaković«* *Katoličkog bogoslovnog fakulteta*. Nije dosta vjernike samo poučavati vjerskim i moralnim vrednotama već treba stvarati temelje na kojima će te vrednote nicati. Ne bismo smjeli zaboraviti da svaka prava umjetnost ponajprije humanizira čovjeka, oplemenjuje svaku njegovu moć, otvara ga za susret bilo s ljudima bilo s Bogom. U prilog tome izrekao je papa Pavao VI. snažnu rečenicu na jednom kongresu crkvenih glazbenika: "*Glazba je najnematerijalniji i najtajanstveniji izraz umjetnosti koja može približiti duh do granica najuzvišenijih duhovnih iskustava. Ona ima što reći i današnjem svijetu; ima zadivljujuću i fascinantnu zadaću interpretirati čežnje, uznemirenosti, grozu apsolutnoga; svojom porukom vedrine može razvedriti tamu koju uzrokuje teška kriza misli i osjećaja; može ublažiti ravnodušnost i mlakost i obaviti ih najprofjenijim instrumentima svoje tehnike; posvećena joj je misija u ime najviših, najvrednijih i najtrajnijih humanih ideala. Ona je kao propedeutika za najvrjednija duhovna osvajanja.*"

Posljednja stvar ali ne manje važna bila bi poticanje glazbenika, skladatelja, ponajprije crkvenih da skladaju zbornice skladbe, motete, mise koje bi odgovarale duhu vremena i duhu današnje liturgije, jer još uvijek pjeva se zborni program, a posebno mise (ordinarij) koji su nastale prije II. vatikanskog sabora i koje se teško uklapaju u duh današnje liturgije. Kao primjer navodim zahtjev sabora da u skladbi *Svet* mora cijeli narod sudjelovati, a ne samo zbor. Takvih misa imamo jako malo, a one koje i postoje rijetko se izvode. I naše vrijeme ima skladatelja koji bi mogli udovoljiti s jedne strane današnjim zahtjevima liturgije i s druge strane duhu i stilu vremena. Isto tako trebalo bi skladatelje poučiti da ne skladaju samo ordinarij mise (*Gospodine, Slava, Svet, Jaganjče Božji*) već i proprij (*Ulazna pjesma, Psalam, Aleluja, Darovna pjesma i Pričesna pjesma*). To bi bila onda kompletna misa.

Ta volja za obnovom mora krenuti iz samog organizma Crkve onda će sigurno imati uspjeha, a vjerujemo da crkveno vodstvo na čelu s biskupima, svećenicima i redovnicima ima snage, volje i odvažnosti predvoditi u svemu, a vjernici će sigurno dati svoj obol cijelom procesu obnove koji je neminovno potreban.

(Završetak)

BILJEŠKE:

¹ U. G. SCIAM, *La musica sacra nella liturgia oggi*, Roma-Palermo, 1983., str. 23

poseban način bili svjesni proroci, što je odražavao i njihov odgovor »Evo me, mene pošalji« (Iz 6,8). Proroci su imali izražen i osobni i socijalni identitet, pripadnici naroda, ali ne i dio bezličnog kolektiviteta. Ta sposobnost građenja i čuvanja identiteta danas je vrlo važna.

Što ima Crkva s idejom globalizacije? Sam Bog je htio da svi ljudi tvore jednu obitelj i da se susreću kao braća (GS 24), upotpunjujući ovo jedinstvo s jedinstvom obitelji djece Božje utemeljene na Kristu (GS 42). Crkva ovo povezivanje treba čitati kao *dar*, ali dar koji traži *uzdarje svjesnosti*. Crkva mora poticati ono što je ljudima zajedničko i što ih dovodi do zajedništva. Da bi to bilo moguće, potrebno je razumjeti što se u svijetu događa i što ljude zajedno veže te unutar tih i takvih stvarnosti tražiti prostor vjerodostojnog govora o spasenju. Drugim riječima, globalizacijske procese valja bitno smatrati *teološkim mjestom*.

Kad kažemo 'identitet', što pod time mislimo? Prema Giddensu, pod identitetom možemo misliti na razlikovne karakteristike osobnog karaktera grupe ljudi povezane s tim tko one jesu i što je smisleno za njih. Najznačajniji izvori identiteta jesu spol, seksualna orijentacija, nacionalnost ili etnička pripadnost te društveno, socijalno i klasno podrijetlo. Važna oznaka identiteta jest i ime - osobno i grupno. Općenito govoreći, možemo razlikovati dva tipa identiteta: socijalni i osobni. *Socijalni* se referira na karakteristike pripisane individui od drugih. To su pokazatelji koji nam govore tko osoba bazično jest te u isti čas stavljaju tu osobu u relaciju s drugim osobama koje imaju iste atribute. *Osobni* identitet podrazumijeva onu skupinu osobina koje nas razlikuju kao zasebnu individuu. On se formira u procesu samorazvoja kroz koji se formulira jedinstven osjećaj za sebe i našu vezu sa svijetom oko nas.

Danas možemo pratiti pomak u kreiranju identiteta sa tradicionalnog načina kreiranja, koji je u mnogo-me ovisio o socijalnoj zadanosti, pripadnosti klasi, naciji i drugim stabilnim socijalnim grupama. Danas je utjecaj ovih stabilnih faktora umanjen; društveni je svijet suočen s nizom ponuda i izbora gdje osoba može dnevno birati tko želi biti, kako živjeti i što raditi. Te su ponude dane i zadane bez mnogo smjernica o selekcijama koje valja vršiti. Odluke su prepuštene i 'žnametnute' osobi koja iz dana u dan mora birati što će obući, kako će se ponašati i provoditi svoje vrijeme. Moderni nas svijet tjera da sebe pronalazimo kroz naše mogućnosti, svijesti i samosvijesti. Mi kao ljudska bića stalno kreiramo svoj identitet.

Ovdje se valja upitati koje su odrednice koje izražavaju identitet Crkve, budući da je tek u kontekstu Crkve legitimno govoriti o crkvenoj glazbi. Prvotno mjesto izražavanja identiteta jest sastanak zajednice, liturgijski skup, navlastito pak Euharistija: na njoj se zajedništvo (*communio*) u isto vrijeme naznačuje i

ostvaruje. Ostvaruje, jer je liturgijska zajednica zbiljska sabrana zajednica, Božji Narod, koji postaje baštinikom i dionikom Božjih obećanja. Naznačuje, jer je sabrana zajednica tek naznaka svekrstovskog jedinstva (Kol 1,10) koje se ima ostvariti. Iako je kršćanstvo u zadnjoj perspektivi eshatološki usmjereno, temeljno ostvarenje spasenja pa i opredjeljenje za nj događa se sada. Zato sabrana zajednica nije tek neko žnužno zlo! do uspostave eshatološke punine Kristove, već stvarna zajednica Isusovih učenika te prostor izbora i djelovanja pojedinca. Ono što ove dvije perspektive povezuje jest zapovijed međusobne ljubavi (Iv 13,34). Po njoj se sprečava da kršćanstvo padne u omasovljenost: zajedništvo se mora ostvariti u pojedincima koji tvore konkretnu zajednicu.

No, što je crkvena glazba? Naslov ju je odredio kao put k stvaranju i očuvanju kulturnog identiteta. Time je crkvena glazba označena kao posrednik između dvije vrste govora, naime onog sociologijskog i onog teologijskog. Nije li preuzetno dati glazbi ovakvu ulogu? Suočeni smo s različitim i često nedovoljno izdiferenciranim mišljenjima kada se radi o tome kakvu glazbu pripustiti u liturgiju. To nas vodi k zaključku da je i ovaj pojam bremenit te da ima različite konotacije.

Pojam 'crkvena glazba' u sebe uključuje barem tri značenja. Ponajprije, on označava glazbu koja pripada Crkvi, to jest živoj zajednici iz koje glazba izvire i unutar koje se konstituira. Nadalje, radi se o glazbi koja je u funkciji te iste (sabrane) zajednice. Napokon, pridjev 'crkvena' u ovoj sintagmi nije samo posvojni, već i opisni: glazba postaje nešto novo time što je *crkvena*, i to novo u kvalitativnom smislu. To više nije samo dopuna ('crkvena'), već jedna posve nova stvarnost.

Crkvena glazba predstavlja razlikovnu posebnost identiteta Crkve, što ima nekoliko implikacija: stvara se kroz ljudsku interakciju, u stalnom je rastu i podložna je promjeni. Uz to je važno, da crkvena glazba kao razlikovna posebnost bude općeprihvaćena i koherentna (na ontološkoj razini, ne ulazeći u konkretne oblike realizacije), za što je potrebno da ona ljudima doista nešto životno i znači.

»*Nuovo dizionario di liturgia*« za pjevanje donosi da ono, u povezanosti s riječju predstavlja sakramentalno događanje. A ono je čin dvojice ili trojice sabranih u Kristovo ime. Glazba ovdje, kao čovjekov čin, ukoliko se radi o zbiranju u Kristovo ime ulazi u sakramentalno događanje te postaje stvarnošću Crkve, to jest, sabranih. O crkvenoj glazbi govori i »*Sacrosanctum concilium*«, koristeći, međutim pojam *sveta glazba*. U br. 113. za nju se kaže da je baština opće Crkve. Ta baština, kao, uostalom i liturgija, nisu statičke veličine: naprotiv, one su u događanju, u procesu rasta prema dovršenju. Liturgija je uvijek čin *onih koji je tvore* i to u njihovoj

'najkonkretnijoj' situaciji, raznolikosti i specifičnosti. Čovjek ne može apstrahirati od 'entis condicōnis concrete' (ako ovo uzmemo kao 'genum proximum et differentiam specificam' za čovjeka) *da bi bio 'ens liturgicus'!* Uvjet mogućnosti žliturgijskog bića' jest konkretan čovjek! Liturgijsko biće nije nikakav zasebni entitet. Zato, ako se govori o pjevanju kao čovjekovom izričaju u liturgiji, treba imati na umu da se onaj koji pjeva ne može odreći onoga što on jest kako bi mogao 'liturgijski pjevati'. 'Ens cantans' je naprosto čovjek sa svojom konkretnom životnom poviješću. Liturgija to mora uvažiti. A pjesma je uvijek odraz konkretne životne povijesti (usp. Ps 137, 1.3-4). Liturgijsko je pjevanje ono koje odražava čovjekovu situaciju koju on kroz pjevanje daje kao uzdarje na dar Boga koji mu daje sama sebe. Zato je tekst žliturgičan', ukoliko sjedinjuje ljudske situacije u sveukupnost egzistencijā konkretnih ljudi pred konkretnim Bogom.

Na ovom bi mjestu valjalo začu u odnos teksta i glazbe. Ton je tekstom konkretiziran, stavljen u zadanu situaciju, za određenu zajednicu u određenom momentu. No, sama glazba predstavlja više od teksta, ona ga nadilazi. Glazba je svojevrsna izraz čovjekovog stanja ili nekog iskustva, ali ne-verbalnog karaktera. Ipak, to što glazba nije govor ne ukida joj odrednice jezika i to zato što određena glazba nešto određeno označava. Glazba je *označitelj*. To 'označeno' transcendirā kulturni ambijent, premda se češće označeno razumije i egzistencijalno pogađa samo one unutar dotičnog kulturnog kruga. Označeno se prepoznaje i kao prepoznato pretendira u čovjeku evocirati i inducirati označeno. Pripadnost kulturnom krugu omogućuje da se glazba razumije i bez poznavanja zajedničkog jezika. Ovo je za liturgiju od izuzetne važnosti jer znači da glazba može aktivno doprinostiti jedinstvu onih što se međusobno verbalno ne razumiju te da je time univerzalniji element zbližavanja od verbalnog govora! Kršćanstvo povezuje i sjedinjuje ljude različitih životnih situacija. U osnovi se nalazi jedinstvo Naroda Božjeg na temelju pripadnosti Bogu, ali je prostor ostvarenja različit od osobe do osobe. Sabrani u liturgijsku zajednicu, oni postaju sposobni prepoznati te u sebi evocirati i inducirati ono glazbom označeno, a to je prostor klanjanja. To jest, *kršćanima je moguće pjevati zajedno premda ne govore isti jezik!* Tu nekako glazba postaje sredstvom jedinstva. U tom je smislu pjevanje eminentno liturgija, jer je djelo i odraz zajednice sabrane u jedno. I obratno! Glazba zato u sebi krije klicu globalizacije - ljudi mogu biti sjedinjeni unatoč razlikama, a jedna od elemenata sjedinjenja jest i glazba (pjevanje), i to u smislu Iv 17,21, kao specifičan način komuniciranja onih koji su Kristovi. Sasvim specifično pjevanje - *gregorijanski koral*, bio je gotovo tisuću godina, a i danas je, univerzalni jezik kršćana, bez obzira gdje se nalazili.

Sljedeći moment kojeg SC ističe jest *svetost glazbe*. Ona se očituje u tome da promiče jedinstvo i jednodušnost (SC 113). 'Communio' jest kriterij svetosti glazbe. Ona treba biti čin (u doslovnom i punom smislu!) sabranog naroda, a ne tek pasivno primanje (konzumiranje). Ako glazba ne vodi temeljnom jedinstvu, nije moguće govoriti o njenoj svetosti. Zato glazba mora izaći iz ozračja slušanja u ozračje »živog događanja«. SC 114 to potvrđuje pozivajući na aktivno sudjelovanje u liturgiji. Samo aktivno sudjelovanje također je kriterij liturgičnosti. Tu se stvara zajedništvo koje nadilazi sve specifične podjele i razlike. Na liturgijskom sastanku izražava se kršćanski identitet koji je u isto vrijeme i ovozeman i eshatološki usmjeren.

Liturgija, kao djelo i izraz konkretnog naroda (i još uže: konkretne zajednice!) ovisi o kulturi i društvu. Integralna, čvrsta i stabilna društva odlikuju se uređenom i strogo kodificiranom liturgijom, koja pruža vrlo malu mogućnost kreativnosti i improvizacije. Nasuprot tome, liturgija fragmentiranih, nestabilnih i kriznih društava više je karizmatičkog karaktera, otvorena kreativnosti i improvizacijama, sve skupa u potrazi za izgubljenim jedinstvom. Sve ovo vrijedi i za glazbu kao liturgijski izričaj. Stabilna i integralna društva imaju isto takvu glazbu. Postoji mnoštvo crkvenih zborova, same službe i strukture su izvršno organizirane, za njegovanje glazbe se u biskupijama i župama redovito izdvajaju velika financijska sredstva, glazba za liturgiju se brižljivo priprema, postoje liturgijske komisije koje prosuđuju prikladnost ovog ili onog glazbenog oblika za liturgijsku upotrebu i sl. Međutim, upravo tamo nerijetko možemo vidjeti kako je takva glazba kvalitativno prilično sterilna a glazbeni izraz daleko od dopadljivog i pjevnog te kako većina zajednice aktivno *ne sudjeluje!* Društva i kulture nestabilnog karaktera odražavaju to i u glazbi, koja je izrazitije otvorena narodu, glazbeni stil i izričaj je vrlo širok, zborovi se spontanije okupljaju...

Kakva glazba bi mogla biti nosilac aktivnog stvaranja i održanja identiteta? Temeljni kriterij jest taj da glazba bude stvarni izričaj naroda koji tvori liturgijsku zajednicu. Zato - uvijek onako kako se narod najbolje izražava, to jest, glazba koja u čovjeku doista stvara prostor klanjanja Bogu i nije sterilna. I svetost i liturgičnost glazbe ovdje se imaju misliti kao aktivni pojmovi, bitno antropološki utemeljeni, jer na Objavu odgovara jedino konkretni čovjek! Jasno da je potrebna razboritost kako se u liturgijsku glazbu ne bi pripustili elementi koji u čovjeku ne otvaraju adorativni prostor, koji ne izražavaju čovjekovu osjetljivost za drugoga te plemenitost i finoću. No, u isto je vrijeme pogrešno stvarati kriterije koji su izvan nas samih jer će nam ti kriteriji ubrzo postati nedostižni i(li) besmisleni, a prema njima ćemo zauzeti stav indiferentnosti koji je najveći neprijatelj kršćanske motivacije djelovanja (Otk 3,15-16). Kri-

terij je i ovdje čovjek - ono što doprinosi da se čovjek razvija, što potiče plemenitost i finoću u mislima, osjećajima, prosuđivanju i ophođenju s drugima te što, u konačnici, pomaže svakoj zajednici da kreativnošću pronađe novi i vlastiti izričaj svoj osobnosti kojom pridonosi općem svakako je liturgično (GS 59)! No, proces kulture njegovanja glazbe je nešto što treba stalno razvijati. Jedino tu se otvara mogućnost senzibilizacije i posvećivanja glazbe koja će doprinositi jedinstvu ljudskog roda. A to se ostvaruje njegovanjem dimenzije slušanja, ponajprije Riječi Božje, a zatim i konkretnog čovjeka - tada je glazba autentična.

U ranije spomenutom odnosu osobnog i socijalnog identiteta uz prisutnost i utjecaj procesa globalizacije i individualizacije crkvena se glazba predstavlja kao moguća kršćanska ponuda izgradnje osobnog i socijalnog identiteta kroz odabir kulture kao specifične dimenzije naše osobnosti. Kulturom kultiviramo, oplemenjujemo našu društvenu osobnost i naše relacije s drugima. Prisutnost u crkvenom zboru zahtijeva od nas stvaranje socijalnih veza, odgovornu zauzetost te usvajanje određenih obrazaca ponašanja i izražavanja. Zato američki sociolog Robert Putnam registrira da država bolje funkcionira u područjima u kojima ima više crkvenih zborova. To jest, gdje se ljudi zauzeto žive socijalne veze koje induciraju širenje tih veza za očekivati je aktivniju zauzetost i na općoj razini države te tako društvo postaje povezanije i kohezivnije.

Živimo u društvu rizika koje nas sili na neprestane odabire. Iako ne postoje uhodani putovi odabira te svaki izbor sa sobom nosi izvjestan rizik, moguće je kultivirati svoje kriterije, norme i vrijednosti na osnovu kojih je moguće donositi konkretne osobne odluke, odgovorno stajati iza njih te se uključiti u aktivnu izgradnju dinamično promjenjivog društva. Kultiviranje, pak, zahtijeva određene preduvjete: zajednicu, izbjegavanje zamki prezentizma, povijesnu utemeljenost i eshatološku usmjerenost. U crkvenim su zborovima ove dimenzije prisutne i društvu u kojem ovi zborovi postoje i njeguju se daje mogućnost da bude dinamično, da konstruira identitet adekvatan vremenu u kojem živimo, da se aktivno uključi u procese globalizacijskih gibanja te da u kaosu kao nusproduktu globalizacije i individualizacije stvara kozmos smislenosti osobne i zajedničke egzistencije.

Svakako još treba spomenuti i eshatološku perspektivu u utjecaju crkvene glazbe na formiranje kulturnog identiteta. Parafrazirajući UR 2, može se reći kako glazba crkveno jedinstvo u isto vrijeme ostvaruje i naznačuje. To je stoga, što je pjevanje vlastito čovjeku. Pjevanje je odraz raspoloženja koji u ovom obliku zahvale ima svoje specifično mjesto. Ostvareno jedinstvo već je sama sabrana zajednica, to jest zajednica koja pjeva. Zbor je ovdje još očitiji primjer. Sabranost govori o nekom jedinstvu. Ostvarenost tog jedinstva već

je prisutna i u samom imenu: *z-bor!* Ovo nije nevažna stvar! To što ljudi dođu biti zajedno nije za podcjenjivanje! Ovo jedinstvo predmnijeva određene zajedničke vrednote i osjećaj pripadnosti; pjevanje je samo izričaj toga! U isto vrijeme, naznačeno jedinstvo ide šire. Zbor je uvijek u službi zajednice i naroda, predvodnik zajednice u pjevanju. U njemu se daje naznaka kakvo bi to jedinstvo imalo biti. Zbor na ostvareni način naznačuje ono zajedništvo koje se događa kroz pjevanje. To što još svi nisu definitivno zajedno propjevali, zbor je znak tog jedinstva i poticaj za njegovo ostvarenje. Zajedništvo kroz bogoštovlje (u Euharistiji) naznačeno, eshatološki će se i ostvariti. Prostor susreta naznačenog i ostvarenog, eshatološkog i življenog i opet je liturgija, to jest, sabrana euharistijska zajednica koja pjeva. Eshatološka dimenzija po svojoj je perspektivi globalna, a garancija dovršenja (i njegova naznaka u življenom) pomaže da se življeno živi kvalitetnije.

U svemu ovome uloga crkvenih glazbenika je vrlo velika. Oni moraju biti svjesni napetosti modernog društva i fragmentirane liturgije s jedne strane, koja i kao takva treba biti egzistencijalno pogađajuća te s druge strane izvorne kršćanske globalizacijske baštine (Naroda Božjeg) koju je potrebno dostvarati. To će činiti na taj način, da ne otežavaju jedinstvo iracionalnim propisima koji su za običnog čovjeka sterilni i daleki, nego da potiču, njeguju i stvaraju baštinu koja će omogućiti čovjeku da se razvije i izrazi, da se klanja i zahvaljuje Bogu i gradi jedinstvo Naroda Božjeg, u kojem znak identiteta nije propis nego zauzeta ljubav.

BILJEŠKE:

¹ Usp. A. GIDDENS, *Sociology*, Cambridge, Polity Press, 1997., str. 690.

² Usp. isto, str. 691.

³ Usp. isto, str. 29.

⁴ Usp. isto.

⁵ Usp. isto, str. 30.

⁶ Usp. pojam *‘zanto e musica’* u: D. SARTORE, M. TRIACCA (ed.), *Nuovo dizionario di liturgia*, Casale Monferato, 1995. (III. ed.).

⁷ Tako u promijenjenim uvjetima žpjesma Sionska', istrgnuta iz konteksta u kojem je nastala gubi aktualnost i vjerodostojnost. To doista više nije odraz konkretnog trenutka.

⁸ Ovo nam predstavlja čvrst orijentir za pripuštanje neke skladbe liturgijskoj upotrebi. Tako je npr. glazba koju nazivamo 'žnegro spiritual' u svom najizvornijem obliku bila i te kako liturgijska!

⁹ Platon je glazbu i umjetnost općenito shvaćao kao reakciju na stvarnost koja je već sama po sebi žreakcija' na ideje, te zato umjetnost kao deriviranu reakciju nije smatrao osobito vrijednom.

¹⁰ Tako npr. Bachove fuge: one su u potpunosti Bogoupućujuće, iako to nigdje nije izričito naglašeno!

¹¹ To jest aktivne zauzetosti. Usp. *Nuovo dizionario di liturgia*, isto.

¹² Usp. isto.

¹³ Usp. isto.

¹⁴ Možda je danas jedan od bitnih faktora važnih za dinamično shvaćanje socijalnog i kulturnog identiteta pitanje prinosnih distinktivnih obilježja. Naime, nije više pitanje što samo možemo derivirati, preuzeti od neke socijalne grupe već čime mi kao neka grupa možemo pridonijeti općem dobru.